

Marta Romanow-Kujawa

Ekspozycja kościoła w Wielkopolskim Parku Etnograficznym

Studia Lednickie 7, 329-333

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EKSPOZYCJA KOŚCIOŁA W WIELKOPOLSKIM PARKU ETNOGRAFICZNYM

Pod koniec sezonu ekspozycyjnego 2001 r. otwarta została w Wielkopolskim Parku Etnograficznym ekspozycja osiemnastowiecznego drewnianego kościoła, przeniesionego i zrekonstruowanego wraz z wnętrzem. Kościół pochodzi ze wsi Wartkowice (powiat poddębicki) na wschodnim krańcu regionu wielkopolskiego, obecnie znajdującego się w granicach województwa łódzkiego. Kościół został rozebrany i przeniesiony do WPE w 1997 r. W listopadzie 2001 r. zakończono prace nad wystrojem jego wnętrza.

Pozyskanie i przeniesienie zabytkowego drewnianego kościoła było realizacją jednego z założeń Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Zrekonstruowany kościół, usytuowany w obrębie owalnego placu skansenowskiej wsi, w ramach zespołu sakralnego (który dopełnią organistówka i plebania), stanowi element kompleksowego obrazu dawnej wsi wielkopolskiej, jak też przykład zachowanego w swej zabytkowej warstwie wiejskiego budownictwa sakralnego.

Parafia wartkowicka, pod wezwaniem św. Anny i św. Wawrzyńca, należąca do dekanatu poddębickiego i archidiecezji łódzkiej, istniała od XV w. Obejmuje 29 wsi, w tym wsie zlikwidowanej w XVI w. parafii Chodów. Z historią kościoła splecione były losy czterech rodzin właścicieli Wartkowic — Załuskich, Szołdrskich, Radoszewskich i Skrzyńskich. Ci pierwsi zapisali się w historii kościoła jako najhjojnjejsi jego kolatorzy¹.

Zanim powstał obecny kościół w Wartkowicach, źródła wspominają o dwóch poprzedzających go drewnianych świątyniach, kolejno ulegających zniszczeniu: pierwszej, z okresu erygowania parafii, i następnej, pod wezwaniem Narodzenia NMP, wybudowanej w 1660 roku z fundacji Wiktorii z Szołdrskich Załuskiej. Obecny kościół powstał w 1719 roku z fundacji rodziny Załuskich lub Radoszewskich — źródła jednoznacznie tego nie określają.²

¹ *Dekanat poddębicki*, (w:) *Diecezja Łódzka*, Łódź 1980, s. 332; oraz: Materiały archiwalne kościoła z Wartkowic

² W źródłach istnieją rozbieżności co do rodziny fundatorów. Dokument znaleziony w kuli wieży kościelnej (XIX w.?) mówi o „nieznanym fondatorze”, spis inwentarza z 1935 r. podaje jako fundatorów rodzinę Załuskich, opracowanie kościołów diecezji łódzkiej z 1980 r. — rodzinę Radoszewskich (por. *ibidem*)

Kościół w Wartkowicach usytuowany był we wsi przy drodze między Uniejowem i Gostkowem, zwrócony wzdłuż osi południe — północ. Z kościołem sąsiadowała od południa drewniana dzwonnica, która nie została przejęta przez muzeum. Kościół użytkowany był do roku 1985, kiedy to wybudowana została w jego sąsiedztwie nowa, murowana świątynia.

W obecnym kształcie bryłę kościoła (usytuowany w WPE wzdłuż osi zachód-wschód), o konstrukcji zrębowej ścian, tworzy nawa na rzucie prostokąta, wydłużona podczas remontu w 1883 roku, przewężona w również prostokątne, zamknięte trójbocznie prezbiterium. Do południowej ściany nawy przylega prostokątna kaplica boczna. Przy tej samej ścianie kruchta, a przy prezbiterium, również od południa, zakrystia — obie na rzucie prostokąta, dobudowane w 1818 (lub 1919) roku. Nawa nakryta dachem dwuspadowym, prezbiterium dachem dwuspadowym zamkniętym trójpołaciowo. Nad kaplicą dach trójpołaciowy, nad kruchtą i zakrystią dachy dwuspadowe. Dachy kryte gontem. Na środku dachu wieża na sygnaturkę — latarniowa, zwieńczona czterospadowym chełmem, krytym gontem. Zewnętrzne ściany kościoła w 1883 roku zostały obite deskami³. W tej postaci bryła kościoła zachowała się do 1997 roku i tak została zrekonstruowana w WPE. Wnętrze oświetlają okna — prostokątne 12-kwaterowe, zamknięte półkoliście, rozmieszczone w ścianie północnej nawy i prezbiterium, ścianie południowej nawy oraz w ścianach kaplicy — zachodniej i wschodniej. Wnętrze dostępne jest od strony szczytu i od kruchty oraz od zakrystii. Wszystkie pomieszczenia posiadają podłogi z desek — w przeważającej części wymienionych, stropy belkowe płaskie, z całkowicie wymienionym podbiciem z desek.

Powierzchnię ekspozycyjną stanowią wszystkie pomieszczenia kościoła, a także obejście wygrozione murowano-drewnianym opłotowaniem.

Podczas rozbiórki, po zdjęciu wtórnej, wapienno-piaskowej zaprawy na ścianach uwidoczniły się relikty pierwotnej, barokowej polichromii, na białym podkładzie, czytelne w kilku skupiskach. 1) na południowej ścianie prezbiterium, nad wejściem do zakrystii — scena rodzajowa z wizerunkami aniołów z trąbami i elementami architektury, malowana techniką *en grisaille*, 2) na ścianach zamykających prezbiterium — relikty paludamentu wokół głównego ołtarza zachowane bardzo słabo w zasadniczym obrysie, 3) na północnej ścianie prezbiterium — z wizerunkiem św. Jana Nepomucena 4) na północnej ścianie nawy, pomiędzy oknami — czytelne relikty paludamentu. Zgodnie ze strategią konserwatorską opracowaną na rzecz wartkowickich polichromii przez p. R. Plebańskiego⁴, odsłonięte partie malowideł (z wyjątkiem paludamentu przy ołtarzu głównym), jako tzw. świadki, zostały poddane konserwacji zachowawczej, wykonanej przez pracownię plastyczną MPP pod nadzorem konserwatorskim. Ze względu na wyeksponowaną w kościele rolę ołtarza głównego i jego otoczenia oraz w trosce o nadanie urzędzonemu już wewnątrz prezbiterium waloru autentyczności — jako żywej i funkcjonującej przestrzeni — paludament „obejmujący” ołtarz główny postanowiono całkowicie zrekonstruować.

³ Por. *Inwentaryzacja architektoniczno-konstrukcyjna kościoła parafialnego w Wartkowicach*, Akademięki Ośrodek Naukowo-Techniczny, zesp. p. kier. mgr inż. arch. J. Warszawy, Łódź 1980.

⁴ Por. *Studium historyczno-konserwatorskie i technologiczno-konserwatorskie fragmentów zachowanej polichromii z kościoła parafialnego z Wartkowic województwo sieradzkie*, opr. mgr R. Plebański i mgr A. Mieczkowski, Poznań 1998.

Fot.1. Kościół z Wartkowie, widok prezbiterium, Wielkopolski Park Etnograficzny. Fot. A. Ziółkowski

Fot. 2. Kościół z Wartkowie,
barokowy ołtarz boczny
z obrazem św. Jana Chrzciciela,
Wielkopolski Park
Etnograficzny.
Fot. A. Ziółkowski

Fot. 3. Kościół z Wartkowie, widok nawy, Wielkopolski Park Etnograficzny. Fot. A. Ziółkowski

Fot. 4. Kościół z Wartkowie, zakrystia, 2001 r., Wielkopolski Park Etnograficzny. Fot. A. Ziółkowski

Fot. 5. Kościół z Wartkowiec, dekoracja Bożego Grobu w kaplicy bocznej, Wielkopolski Park Etnograficzny, Wielkanoc 2002 r. Fot. M. Jóźwickowska

Rekonstrukcję wykonał W. Kujawa z pracowni plastycznej muzeum, na podstawie analizy relikwów malowidła i analogicznych polichromii wybranych wielkopolskich kościołów — między innymi kościoła w Dębnicy i Uzarzewie. Dla autentyczności wnętrza kościoła zdecydowano nie pozostawiać w surowym stanie pozostałych płaszczyzn ścian, lecz zneutralizować je białym kolorem pierwotnego podkładu, co pozwoliło także estetycznie „powiązać” rozrzucone partie malowideł-świadków. Strop, całkowicie wymieniony, pozostawiono w naturalnym kolorze drewna, z braku podstaw nie rekonstruując jego kolorystyki.

Wraz z kościołem przejęte zostało jego podstawowe zabytkowe wyposażenie, które stanowiło trzon rekonstruowanego wnętrza. Do uzupełnienia wystroju posłużyły przedmioty, które wcześniej pozyskane zostały do zbiorów WPE a pochodzące z wielkopolskich wiejskich kościołów, a także przedmioty wypożyczone z innych muzeów — m. in. Muzeum Zamku Górków w Szamotułach.

Do najstarszych zabytków kościoła należą trzy drewniane barokowe ołtarze, XVIII-wieczna ambona, chrzcielnica, belka tęczowa, oraz ławy kolatorskie z pocz. XIX wieku. Zespół konserwatorski MPP odsłonił i przywrócił starsze warstwy kolorystyczne tych zabytków i wzajemnie je skorelował, przez co uzyskano całość — z dominantą koloru oliwkowego, zielonego, kilku odcieni koloru niebieskiego, wszystkie wzbogacone złoceniami. Wpłynęło to na ożywienie wnętrza (elementy te pokryte były wtórną malaturą w kolorze białym) i przywróciło mu kolorystyczny charakter wiejskiego kościoła.

Z późniejszych okresów użytkowania kościoła pochodzą neogotycki ołtarz w kaplicy z 1889 roku, instrument organowy wykonany w 1889 roku, obrazy ołtarzowe w kaplicy, konfesjonał i żyrandol z przełomu XIX i XX wieku, ławki dla wiernych, skrzynia do świec, obrazy — stacje Drogi Krzyżowej, część tkanin liturgicznych.

Spora grupa przedmiotów wyposażenia powstała w XX wieku (lichtarze, krucyfiksy, kropielnice, psalterze i inna literatura religijna, bielizna ołtarzowa, wyposażenie zakrystii), nawet z okresu po II wojnie światowej, a najmłodsze datowane obiekty — obrazy — zasłony z dwóch ołtarzy, powstały w latach 50-tych XX wieku.

Wszystkie te elementy razem, mimo tak szerokiego odcinka czasu jaki reprezentują — od XVIII (pojedyncze nawet z XVII) — do połowy XX wieku, składają się na harmonijną całość obrazującą wartkowicki kościół jako żywą świątynię, modyfikującą swój kształt z biegiem lat i wieków, wzbogacając się o nowsze elementy, z poszanowaniem dla tych najstarszych. Jako dolną granicę czasu dla rekonstruowanego wnętrza przyjęto moment zakończenia II Soboru Watykańskiego, co pozwoliło także pokazać kościół w zabytkowym już dzisiaj, przedsoborowym porządku, widocznym między innymi w sposobie ustawienia mens ołtarzowych, łacińskich tekstach modlitw na tablicach umieszczonych na ołtarzach i w zakrystii, czy tkaninach liturgicznych — jak nie używane obecnie manipularze. Kościół w Wielkopolskim Parku Etnograficznym, jego obejście i wnętrze, ma być nie tylko zrekonstruowanym zabytkiem wiejskiej architektury oraz sztuki sakralnej, lecz skorelowanym z organizmem skansenowskiej wsi obiektem, który żył i funkcjonował ogniskując życie religijne wiejskiej społeczności, stanowił przestrzeń aktywności religijnej i twórczej parafian, a także swoisty „warsztat pracy” wiejskiego proboszcza. Dlatego też zadbano o maksymalne wykorzystanie zachowanych w Wartkowicach przedmiotów. Przy rekonstrukcji wnętrza pomogły mię-

dzy innymi zachowane fotografie przedstawiające wnętrze kościoła w okresie międzywojennym, materiały źródłowe — szczególnie *Spis inwentarza rzymsko-katolickiego kościoła św. Anny w Wartkowicach (...)* dokonany w 1935 roku przez ówczesnego proboszcza parafii ks. S. Skowrońskiego, zawierający szczegółowy spis jego przedwojennego wyposażenia, a także dokumentacja fotograficzna wykonana w innych drewnianych kościołach wielkopolskich (Łubowo, Dębica, Kiszkowo, Łagiewniki Kościelne, Rejowiec i in.).

Najstarsze elementy wyposażenia skupione są w obrębie prezbiterium i zachodniej części nawy. Należą do nich wspomniane już barokowe ołtarze. Główny, z kopią XVIII-wiecznego obrazu Św. Anny Samotrzeciej przysłoniętą obrazem Św. Wawrzyńca z lat 50-tych XX w., uwydatniony jest wspomnianym wcześniej zrekonstruowanym iluzjonistycznym paludamentem „rozpiętym” na ścianach zamykających prezbiterium. Dwa ołtarze boczne, prawy z XVIII-wiecznym obrazem Św. Jana Chrzciciela, i lewy — z XIX-wiecznym obrazem św. Józefa, znajdują się na przewężeniach nawy. Czwarty, najmłodszy ołtarz, neogotycki, ufundowany w 1873 roku przez rodzinę Skrzyńskich, znajduje się w kaplicy bocznej. Mieści się w nim obraz Serca NMP i zasłaniający go obraz św. Józefa — ofiarowany kościołowi w roku 1958 przez małżonków Franciszka i Genowefę Patorów z Wólki, jak mówi napis na odwrocie obrazu. Wystrój ołtarzy tworzą oryginalne kościelne tkaniny — obrusy i serwetki, metalowe i posrebrzane lichtarze oraz krucyfiksy. Dopełniają go świece z wosku pszczelego oraz ich „tańsze” imitacje w postaci wysokich tekturowych tulejek, na których wierzchołku umieszczano małe świece. W wystroju prezbiterium znajdują się między innymi ławy kolatorskie, ambona nakryta aksamitną haftowaną wstęgą, chrzcielnica ze świecznikiem na paschał, oraz biało przykryty stolik-kredencja potrzebny przy odprawianiu mszy. Od nawy odgranicza je dekoracyjnie ukształtowana belka tęczowa. Figuralny wystrój prezbiterium utworzyły drewniane rzeźby — XVII-wieczna św. Stanisława, św. Jana Nepomucena oraz Proroka, z nieistniejących już dzisiaj ołtarzy, które przechowały się najpierw w kościelnej dzwonnicy, później na plebanii. Poddanie ich konserwacji i ustawienie na oskrzydleniu ołtarza głównego oraz na ścianie prezbiterium przywróciło im dawny, zapomniany żywot. W kaplicy bocznej wyeksponowano feretrony — z obrazami Wniebowstąpienia Pańskiego, Matki Boskiej i św. Antoniego, w drewnianych oprawach, prawdopodobnie z końca XIX w. Pochodzą one z kościoła parafialnego w Dziekanowicach. Feretrony, które zachowały się w kościele wartkowickim — rokokowy z XVII w. i barokowy z XVIII w., w momencie pisania tego tekstu nie mogą być jeszcze eksponowane. Inne akcesoria procesyjne to dwie przenośne gipsowe figury — Dzieciątka Jezus i Niepokalanej, złożone w zakrystii, bogato zdobiony haftami baldachim umieszczony w tylnej części nawy oraz nie eksponowany jeszcze zestaw sztandarów i chorągwi, a wśród nich te z aplikowanymi malowidłami na płótnie, między innymi z przedstawieniem św. Izydora — patrona rolników. Do ciekawszych elementów wystroju, związanych z uroczystościami i praktykami religijnymi, należą zachowane akcesoria pogrzebowe i żałobne. Oprócz eksponowanych przy wejściu do nawy: drewnianego katafalku — o dekoracyjnej, barokowej formie, i symbolicznej trumny do odprawiania egzekwii, muzeum przejęło bogaty zestaw żałobnych tkanin liturgicznych: kapę, ornat, stuły, manipularz, welon do przykrycia kielicha, a także dwie chorągwie, które eksponowane będą sezonowo. Wystroju nawy dopełniają konfesjonały — jeden stały, z przełomu XIX i XX wieku, oraz konfesjonały

przenośne — w formie fotela bądź prowizoryczne, jednostronne, a także dwie drewniane skrzynie na świece. Chór muzyczny wyposażony jest w instrument organowy, powstały w 1896 r. w warszawskiej wytwórni Braci Blomberg, który po poddaniu go konserwacji odzyskał swoją sprawność, zaopatrzone w napęd mechaniczny i elektryczny.

W urządzeniu zakrystii dominuje masywna drewniana komoda z szufladami na tkaniny i sprzęty liturgiczne, na której ustawiono tabernakulum z nieistniejącego już ołtarza, z przybitą do drzwiczek XVII-wieczną plakieta wotywną, z rytem przedstawiającym wizerunek św. Mikołaja. Urządzono tam również kącik do modlitwy kapłana przed i po nabożeństwie, z klęcznikiem i zawieszonym na ścianie oprawionym w ramkę tekstem modlitw, i miejsce w którym dokonywane jest rytualne obmywanie rąk — z metalowym naczyniem ze spustem, miednicą i lnianym ręcznikiem. Wystroju dopełniają, obok zrekonstruowanej szafy na szaty liturgiczne, między innymi literatura religijna, modlitewniki, mszał, maszynopisy z tekstami kazań do wiernych, zeszyty do nut i śpiewniki używane przez członków działającego w wartkowickiej parafii chóru „Lira”. Sezonowo eksponowane będą w zakrystii przykłady zabytkowych szat i tkanin liturgicznych.

Ciekawym zabytkiem są też zachowane w wartkowickiej parafii dekoracje Bożego Grobu — mające postać dwóch płócien wielkości 5 × 6 m pokrytych malowidłami przedstawiającymi otoczenie grobu Chrystusa na tle panoramy Jerozolimy. Płótna te są prawdopodobnie przemalowaną wersją pierwotnej dekoracji, malowanej w latach 30-tych XX wieku przez ówczesnego proboszcza księdza Skowrońskiego. Wówczas dekorację tworzyły trzy płótna, a zawieszało się je w kaplicy bocznej, całkowicie zasłaniając ołtarz, w trzech planach. Całość tworzyła iluzjonistyczną, teatralną scenię dla miejsca w którym układano figurę martwego Chrystusa. Zachowane malowidła, przejęte przez muzeum, wykorzystane zostały po raz pierwszy przy rekonstrukcji Grobu Pańskiego w Wielkanoc 2002 r.

Zrekonstruowany w Wielkopolskim Parku Etnograficznym kościół przeznaczony jest dla zwiedzających jako zabytek architektury i sztuki sakralnej. W dniu otwarcia kościoła został poświęcony, co umożliwia też okazjonalne sprawowanie w nim funkcji kultowych. Może też być przykładem i inspiracją dla zarządców zabytkowych funkcjonujących kościołów, aby troszczyli się o utrzymanie ich zabytkowego charakteru i o zachowywanie wewnętrznej harmonii podczas modyfikacji ich wystroju.

Marta Romanow-Kujawa

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

- Dekanat Poddębicki, (w:) Diecezja Łódzka, Łódź 1980 r. (*opis kościołów parafialnych dekanatu poddębickiego — M.R.-K.*)
- Inwentaryzacja Architektoniczno-Konstrukcyjna kościoła parafialnego w Wartkowicach, zespół pod kierunkiem mgr inż. arch. J. Warszawy, Łódź 1980 r.
- Materiały archiwalne kościoła z Wartkowic: Spis inwentarza rzymsko-katolickiego kościoła św. Anny w Wartkowicach uczyniony przez proboszcza tejże parafii ks. Stefana Skowrońskiego., oraz dokument znaleziony w kuli wieży kościoła (XIX w?), Archiwum MPP
- Studium historyczno-konserwatorskie i technologiczno-konserwatorskie fragmentów zachowanej polichromii z kościoła parafialnego z Wartkowic województwo sieradzkie, opr. mgr R. Plebański i mgr A. Mieczkowski, Poznań 1998 r.